

Reformaation historiaa kauniisti

Meri Heinonen & Marika Räsänen (toim.): Pohjoisen reformaatio. Turun Historiallinen Arkisto 68. Turku Centre for Medieval and Early Modern Studies & Turun historiallinen yhdistys 2016. 374 s. ISBN 978-952-7045-04-6.

Reformaation historian kuvaukset lähtevät usein liikkeelle Lutherin Wittenbergin linnankirkon oveen mahdollisesti naulaamista teeseistä. Meri Heinosen ja Marika Räsänen toimittama teos erottautuu tällaisesta tapahtumahistoriallisesta lähestymistavasta. Heidän mukaansa reformaatiota on mielekkäämpää käsitellä pitkäkestoisena yhteiskunnallisena ja kulttuurisena murroksena. Kuten tekijät kirjan johdannossa toteavat, tämä on nykyään myös monien alan tutkijoiden vallitseva käsitys asiasta: ”Reformaatiota tarkastellaan pitkällä aikavälillä ja sen taustaksi kerrotaan keskiaikaisista käytännöistä ja niissä tapahtuneista muutoksista ja jatkumoista” (s. 11). Keskiaikaista taustaa käsitelläänkin sekä johdantoluvussa että kirjan myöhemmissä artikkeleissa pitkälti. Myös 1600-lukua käsitellään, vaikka johdannossa se kuitataan yhdellä virkkeellä selittäen, että monet reformaation mukanaan tuomista muutoksista alkoivat näkyä vasta seuraavalla vuosisadalla.

’Pitkän reformaation’ käsitteellä on pyritty modernisoimaan reformaatiokeskustelua vuoden 1517 jälkeisestä reformaation tapahtumahistoriasta kohti laajempaa kysymystä siitä, mikä reformaatiossa oikein muuttui ja mikä säilyi. Käsite on onnistunut palauttamaan tutkimuksen taustaoletukseksi, kontekstiksi, jopa eräällä tapaa aikamääreeksi painuneen ’reformaation’ jälleen tutkimuksen kohteeksi ja keskiöön. Se myös laajentaa ymmärrystä siitä, mikä kaikki reformaatiota voi oikein olla – teologian kehityksen ja poliittisten valtakamppailujen, pannaan julistusten ja uskonotien lisäksi refor-

maatio vaikutti esimerkiksi työelämään, arkeen, sukupuolten suhteisiin, perheeseen, rakennuskulttuuriin ja maisemaan. Tässä suhteessa *Pohjoisen reformaatio* -kirja toimii erinomaisesti. Pitkän reformaation käsitteen ongelmia kirja ei edes yritä ratkaista. Näihin kuuluvat kysymykset siitä, missä vaiheessa (myös johdantoluvun otsikossa mainitut) keskiaikaiset reformit muuttuivat reformaatioksi ja miten pitkään seuraavat uudistukset on syytä katsoa osaksi reformaatiota, vai ovatko ne kenties jo uusia uudistusliikkeitä. Käytännössä teoksessa liikutaan pari vuosisataa Lutherin teeseistä sekä keskiajan että uuden ajan suuntaan.

Kirja on jaettu seitsemään jaksoon. Kolmessa ensimmäisessä tarkastellaan reformaation vaikutusta Ruotsin valtakunnantasolla ja Suomen alueella – aatelien, hallinnon ja suomen kielen kautta. Neljä jälkimmäistä jaksoa taas keskittyvät ensi sijassa Turkuun. Yhtä lukuun ottamatta jaksoissa on lisäksi katsaus johonkin jakson temaattikkaan kuuluvaan eurooppalaiseen tapaukseen tai ilmiöön.

”Aateli ja reformaatio” -jakso tarkastelee aatelien ja kuninkaallisten roolia ja asenteita reformaatioprosessissa. Protestanttisen ja katolisen reformaation suhde on näkyvä teema, mikä lienee väistämätöntä, kun kaksi artikkeleista käsittelee Jagelloja. Keskiöön nousevat poliittiset ja taloudelliset ryhmä- ja sukusidonnaisuudet ja niiden tilannesidonnainen ja usein sattumanvarainenkin vaikutus aatelien uskonnollisiin sitoumuksiin. Jakson loppuun sijoitettu taustoittava katsaus reformaatioiden ja kontrollipoliittikan yhteydestä Saksassa antaa sen kuvan, että paikallisyhteisöjen tapojen ja moraalin muutokset reformaation aikana tai jälkeen olivatkin pääasiassa ylhäältä tuotettuja politiikan tavoitteita.

Jaksossa ”Kirkollisia käytäntöjä” Kirsi Salosen ja Mia Korpiolan artikkelipari tekee selkoa kirkon hallinnon, oikeudenkäytön ja talouden sekä sitä kautta piispojen aseman muutoksesta, kun kirkko siirtyi paavin johdosta kuninkaan vallan osaksi. Jakson päättää toinen Salosen

ja Korpiolan artikkelipari, jossa Salonen selvittää keskiaikaisen papiston perhejärjestelyjä ja Korpiola ensimmäisiä virallisia pappisavioliittoja reformaation jälkeen. Maria Kallio tarkastelee Turun kopiokirjojen käytön loppumista Kustaa Vaasan osoittaessa kirkon varallisuuden uusiin tarkoituksiin. Visa Immonen ja Heini Kirjavainen puolestaan kokoavat tiedonpalasia Turun piispansauvan hämmäntävä eri-ikäisten osien kohtaloista.

Kolmas osa keskittyy reformaation teksteihin ja lukemiseen. Kirsi Salonen, Veli Pekka Toropaisen ja Kaisa Häkkisen artikkelit taustoittavat kirjakulttuurin ja suomen kirjakielen kehityksen yhteyttä reformaatioon ja koulutusta ennen ja jälkeen reformaation. Niistä edetään esimerkkitapauksiin: Agricolan uudissanoihin, Lutherin virsien pitkään historiaan suomenkielisissä virsikirjoissa ja Kangasalan missaleen tehtyihin ruotsinkielisiin lisäyksiin. Tuomo Fonsenin artikkeli Raamatusta peräisin olevien sanontojen ja sananlaskujen kääntämisestä englanniksi, saksaksi ja suomeksi pohtii kiinnostavasti käyttökielen ja kulttuuriperintöymmärryksen suhdetta. Uskonnollisen tekstin sanamuotojen muuttamisessa on eräällä tavalla kyse myös sanamagiasta, mutta tätä Fonsen ei nosta esiin.

Jaksossa ”Näkymä kaupunkiin” Liisa Seppänen esittää, että Kustaa Vaasan reformaation yhteydessä käynnistämä kirkollisten rakennusten takavarikointi sai aikaan muutoksia ensin rakennusten omistuksessa ja käytössä ja sitä kautta ulkoisessa muodossa, mutta myöhemmin myös koko kaupunkialueen käytössä ja asutus- ja rakennuspolitiikassa. Suurimmat muutokset tapahtuivat vasta 1600-luvun puolella. Myöhemmissä artikkelissaan Seppänen tarkentaa linssiä piispantalosta tai taloista oleviin tietoihin ja talon paikkaan kaupungissa. Suvianna Seppälä tekee selkoa piispan taloudellisesta asemasta ennen ja jälkeen reformaation. Veli Pekka Toropainen luo katsauksen Turun piispojen ja porvariston kahnauksista 1600-luvulla ja yhdessä Riitta Laitisen kanssa köyhäntaloon ja hospitaaliin 1500- ja 1600-luvun kaupunkikuvassa.

”Kirkkotila reformin käsissä” -jakson ensimmäisessä alaluvussa Riitta Laitinen tulkitsee kirkkotilan muutosten hitauden niin, että reformaatio eteni hitaasti, ja että vasta puhdasoppisuuden kiivas muutoshalu johti Turun tuomiokirkon tai muiden Ruotsin valtakunnan kirkkojen muuttumiseen ”luterilaisempaan muotoon”. Hän toteaa – tosin suuremmin erittelemättä – että 1500-luvun reformaattoreiden perusajatuksiin ei 1600-luvulla tullut paljon muutoksia, mutta vasta silloin aika oli kypsä niiden toteuttamiseen. Kaisa Häkkinen esittelee ensin liturgisia muutoksia ja erityisesti messukaavaa ja sitten kasteen kaavaa reformaatioissa. Luvut ovat erin-

omaisen selkeitä erittelyjä tekstien kuvaamasta rituaalista, mutta huolimatta sijoituksestaan kirkkotilaluukuun, niissä ei tarkastella rituaalin käyttämää tai luomaa tilaa. Aki Arposen luku Turun tuomiokirkon säilyneistä pyhänjäänöksistä, Elina Räsänen luku keskiajan puuveistosten ja maalattujen alttarikaappien muokkauksesta reformaation jälkeen sekä Tuija Tuhkasen artikkeli saarnatuolilajituksista palaavat tarkastelemaan, millaisia materiaalisia elementtejä kirkkotilassa oli, mutta eivät tarkastele tilan itsensä merkitystä. Lopussa Hanna Pirisen reformoituja kirkkointeriörejä käsittelevä ”Katsaus Eurooppaan” palauttaa mieleen, kuinka moninaisia ja ajassa muuttuvia eri uskontunnustusten tilaan ja materiaaliseen ilmaisuun ja kokemukseen liittyvät ajatukset olivat.

Turun dominikaanikonventti on saanut oman jaksonsa. Konventin rakennuksen asemaa ja jälkiä kaupungissa, dominikaanien kirjakulttuuria, Turun observantireformia sekä Agricolan messuliturgian mahdollisia dominikaanivaikutteita tarkastellen jakso onnistuu luomaan kuvan konventista ympäröivän yhteisön osana suljetun sisäpiiriin sijasta. Lopuksi Marjo Kaartinen taustoittaa lukua katsauksella luostarien lakkauttamiseen reformaationjälkeisessä Englannissa ja sijoittaa siten Turun historian Eurooppaan.

Jaksossa ”Lutherin huoneentaulu” tarkastellaan luterilaista ihanneyhteiskuntaa, perhe-elämän ideaalia sekä kihlauksen ja avioitumisen tapoja ja toisaalta kurinpäällisiä keinoja, joilla sekä moraalista että ajattelua pyrittiin säätelemään. Kiinnostavan tavan tuoda reformaatio arkeen tarjoaa Kirsi Majantien artikkeli, joka tarkastelee kaupunkialueen reformaatioaiheisia – siis reformaattoreita esittäviä – unikaakeleita. Sen sisarusartikkeli on ”aateli”-jaksoon sijoitettu luku, jossa tarkastellaan Turun linnasta löytyneitä Juhanan herttuakauden aikaisia unikaakeleita, jotka esittävät Saksin vaaliruhtinas Johann Friedrichiä ja hänen vaimoiaan Sibilla Kleveläistä. Majantie pitää kaakelien koristeaiheita todennäköisinä kannanottoina reformaation puolesta. Hän toteaa, että kannatus on ollut mutkattomampaa Eerik XIV:n ja Juhanan aikana kuin myöhemmin Nuijasodan aikoihin.

Kirjan ulkoasuun on uhrattu rahaa ja vaivaa. Lukujen alut on merkitty punareunaisilla alkulehdillä ja ”katsaukset Eurooppaan” punaisella raidalla sivun ulkoreunassa. Kirjaa lukiessa taitto alkaa saada ärsyttäviäkin piirteitä. Tehdäkseen tilaa kuville taittaja on välillä päätenyt yksittäinen lainaus ilman mitään ympäröivään tekstiin sisältyneitä selityksiä siitä, mistä lainaus on ja mitä sen on tarkoitus kertoa – taiton perusteella sitä voisi ensisilmäyksellä luulla kuvatekstiksi. Sivulla 43 ja 64 on

leipätekstiä poikkeuksellisesti painettu kuvan päälle, vaikkei tekstillä ja kuvalla sinänsä ole mitään yhteyttä. Kokonaisuutena lopputulos on silti kaunis ja värikuvineen houkutteleva.

Pohjoinen Reformaatio ilmoittaa olevansa tietokirja (s. 11), jossa tarkastellaan reformaatiota, sen leviämistä ja vaikutusta Ruotsin valtakunnan itäisessä osassa eli nykyisen Suomen alueella. Kirjoittajat ovat aiheeseen perehtyneitä tutkijoita, mutta kirja itse ei ole tieteellinen esitys, vaan popularisaatio. Kirjoittajakuntaan kuuluu niin perinteisiä historioitsijoita kuin arkeologeja, taidehistorioitsijoita ja kielitieteilijöitä. Suurelle yleisölle näkökulmien monenlaisuus tarjoaa laajan kattauksen siitä, mitä reformaatioajan tutkimus Suomessa on. Arkkipiispa Kari Mäkisen epilogi sijoittaa reformaatiota koskevat käsitykset kirkon kannalta nykyään olennaisiin keskusteluihin, siis yhteiskunnalliseen vaikutukseen. Tutkijalle teos tarjoaa myös listan henkilöistä, joiden tieteellisistä julkaisuista on paljon lisää iloa.

RAISA MARIA TOIVO, DOSENTTI
TAMPEREEN YLIOPISTO